

Jókai, a hazaszeretet és a hőslkek apostola

A szigetvári történet

Fabó Edit

Magyarságkutató Intézet, Budapest

KIVONAT

Jókai Mór a korszellemnek megfelelően a hazaszeretet vezéreszméjében összpontosította azt a legfőbb erkölcsi kategóriát, amely a közösséget egybekovácsolja. Történetíróként sajátos művészi eszközeivel – a történelemből levezetett, s abból az írói fantáziával átélhetően felelevenített tanulságokkal – a hazaszeretet eszméjében egy mindenki számára követhető igazodási pontot teremtett úgy, hogy megformált élményanyaggal érzelmi megerősítést is adjon. Az író ezt annyira fontosnak tartotta, hogy isteni minőséget adott neki. Az eszme átvitt értelemben vett apostolaként ott hirdette, ahol csak tehetett, így a színházban, a műveiben, a sajtóban – a korabeli nyilvánosság valamennyi fórumán. Írói pályáját végigkísérték *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című kötetének fejezetbővítései és többszöri kiadása. Szigetvár hősei a klasszikus heroikum megjelenítésére kiváló alapanyagot szolgáltattak számára, bár regényes történetének epizódjaiba viszonylag későn tette bele. Jókai a szigetvári történet regényes rajzának legelején az erkölcsrendező istenség rangjára emelte a hazaszeretetet. A területhez, közösséghez és kultúrához ragaszkodó identitásból fakadó lelkiemelő pedig olyan fegyvertényező, melyet szinte alig vagy csak nagy nehézségek árán lehet legyőzni, és amelynek megalkotását, mintázatát a történelmi példaképek képezik.

KULCSSZAVAK: Gróf Zrínyi Miklós, hősiesség, önfeláldozás, kitartás, honvédelem, történelem, dráma, próza, példa

Bevezetés

1. kép: Jókai Mór 1854-ben. Barabás Miklós rajza, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 51. (1904. május 8.) 19. sz. 319., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

Jókai Mór (1. kép) írói pályáját végigkísérte *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című kötetének fejezetbővítései és többszöri kiadása. A mű először 1854-ben jelent meg, és csak 1890-ben nyerte el a végleges szerkezetét, amit a *Vasárnapi Ujság* a következőképp ajánlott olvasói figyelmébe: „Első kötetét még a mai generáció, mint ifju nép olvasta lelkesedéssel, a második kötet csak évek múlva következett, s most végre elkészült a harmadik kötet is, mely az új kor eseményeit beszéli el, a szatmári békekötéstől kezdve a kibékülésig. Mint az előbbi kötetek, úgy a harmadik is egyes képekben a nagy költő tollának egész fényével és hevével rajzolja le a kimagasló eseményeket, a nemzet jó és rossz napjait.”¹ Az egyes fejezetek némelyike megjelent a korabeli sajtóban, és volt néhány, amely jelentősebb feldolgozást kapott az életműben. Utóbbiak közé tartozott a *Szigetvári vértanúk* fejezete, amely csak 1884-ben kapott helyet a regényes történeti rajzok között.

Az írói szándék illeszkedett azokhoz a nyugat-európai történeti munkákhoz, amelyek a nemzet múltját és a haza szeretetét kívánták népszerűsíteni a nagyközönség – s főleg a gyermekek – körében.² „A hazaszeretetnek ez a vallása egyben az ember imádata, és a francia és

1 «A magyar nemzet története, regényes rajzokban». Irodalom és művészet. *Vasárnapi Ujság*, 37. (1890. márczius 2.) 9. sz. 144.

2 Lengyel–Nagy 1869, I, 337. – A sort talán Sir Walter Scott nyitotta a Skócia történetéhez fűződő anekdotikus elbeszéléseket tartalmazó *Tales of Grandfather* című művével 1828–1830-ban. Később

európai történelem hajtóereje is.”³ A hivatkozott korszellem nem korlátozódott egyes nemzetekre vagy hivatászetikákra, hanem pozitív szemléletű elterjedt felfogásként működött, így Jókai maga is a magyar polgárosodást inspiráló hazaszeretet eszméjének közvetítését tartotta feladatának. S ő mindezt – a szakirodalom ítélete szerint –, „ha lehet még könnyedebben, még meseszerűbben, azonos céllal, mint hasonlókra vállalkozó író társai. Nyugodt lélekkel használta fel a legismertebb, könnyen elérhető történelmi munkákat, és ő sem törekedett arra, hogy eredeti felfedezésekkel vagy szempontokkal álljon elő.”⁴ Műve kritikai kiadásának szerkesztői megtalálták azokat a történelmi irodalmi szöveghelyeket, melyeket Jókai – olykor szó szerint – átvett, még ha azokat az író külön nem is jelezte. A szöveg gondozói idézték Rédey Tivadart: „[...] hallottuk Jókai nyilatkozatát, mely szerint egész pályája alatt történetíró is volt. Tudományos értelemben bizonyára nem volt az. [...] Dickens is megírta Anglia történetét, de azért Anglia történetírói közé Dickenst sem számítjuk [...] ezt [...] ismerte el már műve címlapján is, a »regényes rajzokban« alcímmel”.⁵ Az átéltételességet szem előtt tartó történetírónak tekintette magát, de úgy, hogy képzeletével igyekezett megeleveníteni a kort, a hangulatot, az érzést – valamennyi apró részletet és a körülmények egészét, amelyben az adott cselekmény csakis az általa ábrázolt módon mehetett végbe. Megkülönböztette magát a történészeketől: „[...] régiségbuvárok, történettudósok figyelmeztetnek a historiai események közé beszövődő regényes epizódokra”.⁶ Szárnyaló képzeletét ő maga így jellemezte időskorában: „Munkáimnak nagyobbik fele magyar tárgyú, s ebből ismét tetemes részt foglalnak el a történelmi regények és elbeszélések [...] A régi Magyarországot bejárta a fantáziám a Kárpátokon kezdve, a Székelyföldön, a magyar tengerparton, a pusztákon, mocsarakon, a várakon keresztül, a bányáig és a névtelen Duna-szigetig s aztán átszáguldozta a kerek földet: [...]”⁷ Emellett elkalandozott a jövőbe és a történelem előtti időkbe. És hogy ne szakadjon el a valóságtól, felkereste a jellegzetes vidékeket, fellapozta a könyvtár krónikás köteteit és más tudománysszakok irodalmát, valamint elengedhetetlen támpontja volt a napisajtó, amit külön leckének tekintett. Majd, amikor úgy látta minden tudás birtokában van, hősei érzelmi reakcióit személyes beleélése nyomán festette meg. Gyűjtőútjairól pedig leírta, hogy sokakkal elbeszélgetett, akik megosztották vele történeteiket, és rábízták a lelkeség megformálását, amit ő úgy értékelt, hogy együtt dolgozott „az egész magyar nemzettel”.⁸ Jókai jellemalkotó készségének⁹ hátterében az a

klasszikusnak számított e téren Charles Dickens, aki *Child's History of England* című művét 1851–1854-ben havilapként és háromkötetes könyvként is megjelentette; ez az ókortól az angol polgári forradalom végéig tartó időszakot ölelte fel, továbbá az iskolai tananyag része lett egészen a 20. századig.

3 Smith 2004, 8.

4 Lengyel–Nagy 1869, I, 337.

5 Rédey 1925, 115. – Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című műve epizódszerű feldolgozásmódja miatt hasonlít Dickens alkotására.

6 Jókai 1907, 121.

7 Uo. 148.

8 Ua.

9 Kucserka 2017.

mélységes – a női és férfitulajdonságokat felölelő – emberismerete állt, amelynek, többek között, akkor adta tanújelét, amikor „lovagiasan” kiállt az írónok elfogadásáért.¹⁰

A szabadságharc – az író értelmezésében – a „mitológiai küzdelemben maga a harc az életerő bizonyítéka, s a nemzet, mely harcra érettként mutatkozott, veresége ellenére bizonyította életerejét”.¹¹ A Világos utáni „osztrák rémuralom”¹² és csendes ellenállás éveit megélt belső számvetése még inkább megérlelhették benne azt a romantikus realista írói ars poétikát, ami egész későbbi pályáját meghatározta. Vagyis azzal együtt, hogy Jókai pontosan látta a változások irányát, valamint annak ellentmondásos – egyszerre felemelő és lehúzó – természetét, azonban rendíthetetlenül hitt az emberi nemből, erkölcsösségében, méltóságában, amelynek nagyságát Istenhez mérte.¹³ Hatalmas empátiája révén azt is tudta, hogy az új kor modern – ám gyarló – emberének sorvezetőre van szüksége, ezért, felismerve a példa identitásképző erejét, a magyar történelem és népelet hősábrázolásai mellett köteleződött el.

A 19. századi közélet, köztük Jókai is, a nemzet fogalma alatt azt a politikai nemzetet értette, amely ugyanazon a földrajzi területen él, a közösen megélt múltból fakadóan közös a jövőképe, az alkotmánya és az intézményrendszere, ezért Magyarország – a haza – feloszthatatlan egységes egészet képvisel.¹⁴ Jókainál így lesz közösségkövácsló vezéreszme a hazaszeretet, amit parancsoló vagy cselekvést keretező erkölcsi funkciója miatt isteni rangra emel a *Szigetvári vértanúk* című regényes rajza elején. A mitizálásra hajlamos író számára a klasszikus heroikum megjelenítésére kiváló alapanyagot szolgáltatott Szigetvár hősei, bár regényes történetének epizódjaiba viszonylag későn tette bele. De már az 1850-es években, a neoabszolutista elnyomatás idején, amikor még túl eleven volt a szabadságharc emléke és annak megtorlása, különösen szükség volt a nemzet kitartására és megtartására, ezért törvényszerű, hogy már ekkor foglalkoztatta a téma, amit 1860-ra színházi dráma formájába öntött.

10 Fábri 1996, 103–104.

11 Szajbély 2010, 107.

12 Jókai 1907, 142.

13 Jókai 1896, 1–8.

14 „Ugyanazon természeti határok, ugyanazon historiai mult, ugyanazon érdekjövendő, egy közös alkotmány, egynemű intézmények által összeforrasztott bár különajku népfajok-szövetsége; az egy politikai nemzet; [...] Az, a mit Magyarország neve alatt ismer a világ, szinte ily egyetlen politikai nemzetet képvisel, melynek külön fajbéli nemzetiségei együtt és összesen kielégíthetők, boldogíthatók, felemelhetők, de külön elemeikre fel nem oszthatók, mert Magyarország népeit sem természeti határok szerint földtanilag feldarabolni, sem fajok szerint egymás tömegéből kiválogatni, sem megszóltatott külön intézmények által egymással ellentétbe hozni nem lehet. [...] a magyar nemzet mint politikai egység [...] az új érdekviszony, mely bennünket ismét összeköt. »Nemzeti művelődés és a haladó jóllét.«” – Lengyel–Rigó 1975, 114–115. Lásd még Szajbély 2010, 206–208.

A Szigetvári vértanúk drámája

A modernizálódás nyilvánosságában a magyar társadalom közgondolkodását és közízlését már nemcsak a nyomtatott médiumok határozták meg, hanem a szórakoztatva nevelő kulturális intézmények, köztük kiemelten a színházak is, ahol az ideálképzések vagy ideálvesztések sűrített reprezentációjával hatottak a befogadó közönség értékorientációjára. A polgárosodás folyamatát a vallás befolyásának csökkenése és a nyomába lépő elvilágiasodás kísérte, vagyis eljártak még a templomba, ám egyúttal szívesen látogatták az új élményt nyújtó színházat is. Az utóbbi intézményt – a görög múzsa után – emlegették Tháliaként is, valamint a benne játszó színészeket és színésznőket Thália papjainak és papnőinek is nevezték. Hódító útjára indult az új kor új szentélye. Jókai pedig ennek a teátrumi térnek, ahol a felesége csodált színésznő volt, egyik meghatározó alakja lett. Az írófejedelem megírhatta közönségének a hazaszeretet erkölcsi parancsának – Istenének engedelmeskedő magatartás mintáját a *Szigetvári vértanúk* drámájában, s az eszményített áldozatvállalás színrevitele alkalmas volt arra, hogy a publikum azonosuljon a hősökkel, átélhesse tettük nagyságát.

Jókai Mór az 1850-es évek elejétől visszatért a szellemi és irodalmi élet vérkeringésébe, szerkesztette a *Délibábot*, a *Vasárnapi Ujságot*, a *Nagy Tükört*, majd az *Ústököst*, és természetesen írta regényeit, novelláit és drámáit, „amik között a Dalma, Dózsa György, Szigetvári vértanúk hatással voltak a közönségre. A költészet nimbuszába burkolt hazaszeretet és szabadság eszméi megtalálták a fogékony kebleket. A színpad volt a parlament helyettesítője.”¹⁵

2. kép: Laborfalvi Róza 1858-ban. Barabás Miklós rajza, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 33. (1886. november 28.) 48. sz. 766., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

15 Jókai 1907, 144.

Az író a színházi világban lelte meg igazi társát, legfőbb támaszát és ítéset a hitvese, Laborfalvi Róza személyében (2. kép). Feleségének köszönhetően menekült meg a szabadságharc utáni megtorlás elől, és ő volt az, aki biztosította az alkotáshoz szükséges hátteret. Laborfalvi Róza művelt és tájékozott asszony volt, akit a kor vezető színésznőjeként a drámai hősnők legkiválóbb megformálójaként tartottak számon.¹⁶ „Vele támadtak fel színpadunkon a Zrinyi Ilonák, Gertrudok, Bornemisza Annák és a régi magyar történet többi dicső hölgyei. [...] Szép külseje, déli termete, nemes plastikai mozdulatai, arcának komoly méltóságos tekintete, s hajlékony változatos hangja, melly egyiránt alkalmas a gyöngéd érzelmek, s a legmagasb női szenvedélyek kifejezésére, *tiszta*, gyönyörű beszédmódjait a meghatóbb *szin-padi* tünemények egyikévé teszik.”¹⁷ Laborfalvi Róza alakításainak hitelességét csak emelte, hogy saját életében férjének művészi teljesítményben és megbecsülésben egyenrangú és méltó partnere volt. A művészpárnak a forradalom hevében lobbant szerelme és házassága közismertségnek örvendett, ezért minden megnyilatkozásukat nagy figyelem kísérte. A házastársak közös célja az ország függetlensége és a nemzet felemelése volt. Maguk is példát mutattak, amelynek különösen az önkényuralom alatti ellenállás során volt nagy súlya.

Az 1850-es évek erőszakos németesítő központosítását a bizalmatlanság jellemezte, amit a mellőzöttség tehetetlensége kísért, rendszerek voltak a zaklatások, a kémkedések, működött a cenzúra. A szabadságharc letörését követő közös gyászban a múltba menekülés hozott némi vigaszt, mert a valamikori dicső tettek segítették a veszteség feldolgozását, hogy majd tetterővé nőhessen a remény. A tanulságot leszűrő történelem kánonjába szerveződő hősiesség beépült a kulturális értékrendbe, azonban ekkor még a haza üdvéért kiálló forradalmárok és honvédek megítélése az egymást érő vádaskodó vitákban nem volt egyértelmű: vajon megérte-e az áldozatvállalásuk. Kemény Zsigmond például 1850-ben éles forradalomkritikát vetett papírra a *Forradalom után* című röpiratában, történeti helyzetértékelésében elemezte a bukás okait, óvta nemzedéktársait a hazaszeretet ábrándos irányától és a délibábos képzelgésektől, s helyette megfontoltságra és önismeretre intett, majd 1851-ben ismét tollat ragadott, és a *Még egy szó a forradalomról* című munkájában elméleti igénytel tiszta érveit.¹⁸ A polemizáló, önváddal terhelt közhangulatban Jókai szintén a történelem felé fordult, mert refréncként mindenki felötlött a *Szózat* híres sorai „Az nem lehet, hogy annyi szív / Hiába onta vért, / S keservben annyi hű kebel / Szakadt meg a honért.”

Kézenfekvő volt tehát, hogy az író az európai műveltség görög mintáját követő hazai tanúságtevők emlékét idézte fel. Leónidasz spártai királynak és harcosainak önfeláldozása örökül hagyta a világnak a férfias helytállás klasszikus sommázatát: „Itt fekszünk, vándor, vidd hírül a spártaiaknak: / megcselekedtük, amit megkövetelt a haza.”¹⁹ A Szigetvárat vé-

16 [Pákh Albert] P. A.: Jókainé. *Vasárnapi Ujság*, 4. (1857. martius 8.) 10. sz. 81–82.; [Szász Károly] –á–r–: Jókainé. *Vasárnapi Ujság*, 16. (1869. április 25.) 17. sz. [225]–226.; Régebbi színészeink. *Vasárnapi Ujság*, 37. (1890. augusztus 17.) 33. sz. 530–531.

17 [Pákh Albert] P. A.: Jókainé. *Vasárnapi Ujság*, 4. (1857. martius 8.) 10. sz. 81.

18 Kemény 1850, 1851.

19 Hérodotosz 2007, 539.

dőknek ugyanez a sors jutott 1566-ban. A küzdelem nagyságát később Zrínyi Miklós azonos nevű dédunokája érzékeltette a *Szigeti veszedelem* című eposzában. Gróf Zrínyi Miklós hőstette népszerű lett a 19. század közepére. 1817-ben Kazinczy Ferenc *Zrínyiász* címmel publikálta az eposzt. Toldy Ferenc javaslatára Jósika Miklós megírta a *Zrínyi a költő* című életrajzi regényét 1843-ban, majd az 1850-es években szintén Toldy bevette a magyar irodalomtörténeti kánonba, és kiadták Zrínyi Miklós költői műveit, 1859-ben pedig Arany János *Zrínyi és Tasso* címmel akadémiai székfoglalóját a *Szigeti veszedelem* történeti forrásainak szentelte.²⁰

3. kép: Zrínyi Miklós, a költő. A kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 5. (1858. május 23.) 21. sz. [241]., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A kulturális emlékezet fent vázolt útját követő Jókai – aki olvasóival élénk kapcsolatra törekedett – felfedte képzeletének ösvényeit és a világról alkotott képét. Így a Zrínyieket illetően figyelmét először a vitéz költő bilincselte le, amint a múlt hagyományai és emlékhelyei közt barangolt a Balaton környékén, s az élményt 1858-ban adta közre: „Keszthely maga is drága emlék az eszmélő magyar előtt, [...] Jártam a grófi kastély nagyszerű könyvtárában, [...] különösen egy férfi arczkép vonja magára a figyelmet; egy középkori magyar hős alakja; [...] Ki e rokonszenves arczu férfi? Ez a költő Zrínyi Miklós; korának és honának kedvence, az édes tollu, éles kardu hős-költő, ki irt nagy diadalokról, s segített azokat megvívni, ki hazájának szemfénye volt, [...]”²¹ (3. kép) Onnan elzarándokolt – a történetmesélő

²⁰ Széchy–Badics 1906, XVI–XXI.

²¹ Jókai Mór: A magyar Tempevölgy. Regényes tájleírás [5.]. *Vasárnapi Ujság*, 5. (1858. május 23.) 21. sz. [241].

irodalmi elődnek tekintett – Kisfaludy Sándor egykori lakhelyére: „Szekéren ülve haladunk végig a völgyön, mellynek minden kövét összegyűjté a regék írója, Kisfaludy Sándor, [...] Ki ne ismerné e szép regéket? a ki még nem hallotta hirüket, ismerje meg Kisfaludy költeményeit, mert azoknak minden sora a mi vérünkéből való vér.”²² Az elhagyatott sümegi kegyhelynél a nagyra becsült irodalmi előd feletti merengésbe bekapogtatott a jelen kiábrándító valósága: „Estére Sümeghet érzük el; a legregényesebb fekvésű kis városkát, [...] lakói olyan közel laknak őseik szellemeihez; házaik ablakaiból megláthatják holdvilágos éjszákán a reszketeg árnyakat, mik úgy hasonlítanak pánczélos lovagok, pártás hajadonok alakjaihoz. Pánczélos lovagok, pártás hajadonok, mesemondás az egész. Mesemondás az egész lélekjárat elmúlt dicsőségről, ragyogó napokról: ha a költők nem idézgetnék őket, elő sem jönnének, akkor is csak az hisz bennük, aki babonás. A mai reális kor embere csak Rotschildnak hisz s csak azokat a költeményeket olvassa, a mik börszetudósítás cím alatt jönnek; s meg van elégedve, ha azokban jók a rímek. [...]”²³ Ennek ellenére Jókai bízott abban, hogy a kalmárszellemet képes féken tartani az ész és az erkölcs.

Jókai a következő év, 1859 elejétől már bizonyosan nekilátott a *Szigetvári vértanúk* megírásának. Az író életműkiadásának kutatói megállapították 30 szöveghely beazonosításával,²⁴ hogy alaposan tanulmányozta Ignaz Aurel Fessler *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen* tízkötetes művének vonatkozó részét, Szalay László *Magyarország történetének* 4. kötetét, Joseph von Hammer-Purgstall *Geschichte des osmanischen Reiches* c. munkájának 2. könyvét, valamint Decsy Sámuel háromkötetes *Osmanographiájának* a török–magyar háborúkról szóló leírását, továbbá a kéziratban maradt feljegyzés szerint hatott rá Szigligeti Ede éppen a Nemzeti Színház műsorán lévő műve, az *Álmos*, mert a színmű ördögeinek támogatói éppen a török vezérek voltak.²⁵

1859 végén a *Vasárnapi Ujság* tájékoztatta olvasóit, miszerint Jókai Mór Zrínyi Miklósról, a szigetvári hősről szóló történeti drámával szándékozik gyarapítani a színházi repertoárt.²⁶ Az önfeláldozó hőstettet addig a színházlátogató nagyközönség Theodor Körner *Zrínyijének* interpretálásában láthatta, melyet ekkor már évtizedek óta telt házzal vittek színre a magyar színházi társulatok, azonban egyre nagyobb várakozás övezte a téma magyar feldolgozását. Egy 1837-es premier alkalmával Vörösmarty Mihály is megfogalmazta ez irányú reményét: „A tárgy nemzetisége szép számú nézőt gyűjtött a színházba s óhajtható, hogy ezt költőink intésül vegyék s az idegen művet egy jobb eredetivel váltsák fel.”²⁷

22 Ua.

23 Jókai Mór: A magyar Tempevölgy. Regényes tájleírás [6.]. *Vasárnapi Ujság*, 5. (1858. május 30.) 22. sz. 258.

24 Lengyel–Nagy 1971, 940–945.

25 Uo. 922–924. – Lásd Fessler 1815–1825; Szalay 1854; Hammer-Purgstall 1840; Decsy 1788–1789.

26 Jókai Mór. Irodalom és művészet. *Vasárnapi Ujság*, 6. (1859. december 18.) 51. sz. 610.

27 Gyulai 1904, 109.

Az előkép

4. kép: Zrínyi Miklós arcképe a szigetvári tanácssteremben. Pollák Zsigmond metszete, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860. január 8.) 2. sz. [13]., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

Zrínyi Miklós 1566-os hadi bravúrájának híre, vagyis hogy képes volt feltartóztatni és megfékezni az oszmán hódítást, bejárta Európát (4. kép). A történetek menetét olyan mértékadó krónikások jegyezték le, mint Budina Sámuel, Wilhelm Dilich, Forgách Ferenc, Istvánffy Miklós, Ortelius és Hormayr.²⁸ Az általuk lejegyzett „forgatókönyvek” tartalmazzák az ostromra való készülődést, Zrínyi és a védők esküjét, a győztes siklói portyát, az újváros feláldozását, az óváros és a külső vár elvesztését, elvértve egy lehetséges lázadást, Zrínyi családtagjainak szerelmét, Zrínyi fiának elfogását és annak vonzatait, a várvédőknek tett török ajánlatokat, a visszavonulást a vár belsejébe, a hozzátartozók megölésének szándékát, a kirohanás előkészítését, a kirohanást, a lőportorony felrobbantását, Zrínyi holttestének és temetésének leírását.²⁹ A hőstettet eposzi magasságba emelő költő Zrínyi Miklós katonai cselekedetei ugyancsak magukra vonták Európa figyelmét. A Zrínyiek emlékezete egy időre háttérbe szorult a 17. század végén, ennek egyik oka vélhetően a Wesselényi-féle összeesküvés volt, de a 18. század végére a várvédőé, majd a 19. század legelejére a költőé újból felragyogott.

²⁸ Kovács 2017, 456.

²⁹ Kovács 2017, 456–457.

5. kép: Zrínyi Miklós címere. A kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860. január 29.)
5. sz. 52. lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A Zrínyiek öröksége (5. kép) azonban az újraértelmezések során összefonódott a megújulási áramlatokkal, amelyek a német nyelvterületen a birodalmi vagy hungarus tudatú költészetben jelentkeztek akkor, amikor még a Habsburg Birodalomban a nemzetiségek – eredettudatú – nyelvi megosztottsága kulturálisan nem ment végbe, hanem még egy államközösségben gondolkodtak.³⁰ A szigetvári vértanú előbb a latin nyelvű iskoladrámák népszerű főszereplőjeként tűnt fel a 18. század közepe felé, később pedig a német nyelvű birodalmi irodalom egyik kedvelt alakja lett. Közkeletűvé válásához hozzájárulhatott az a körülmény, hogy a Mária Terézia-féle felvilágosult abszolútizmus szellemében született 1777-es *Ratio Educationis* elrendelte a történelemoktatást azért, hogy hű alattvalókat neveljenek, azaz megerősítsék a birodalmi patriotizmust és az uralkodó iránti hűséget (6. kép).

A program ideális vezéralakját a Szigetvárat védő Zrínyi Miklósban találták meg, amiről a különböző Zrínyi-recepciók tanúskodtak. A német nemzeti irodalom egyik jelentős alkotója, Theodor Körner a Zrínyiben megtestesülő hősmodell típust használta fel *Zrínyi* című drámájában, amit 1812 végén mutattak be a Theater an der Wienben.³¹ A Drezdában született költő „birodalmi” németnek tekinthető, akinek „szocializációjában nem kis szerepet játszott a napóleoni háborúk új német nacionalizmusa”.³² A szerző nemzeti ideája a Zrínyi-műben egy európai, egy habsburgi és egy össznémet keretet is kapott, egyúttal a népek

30 Kovács 2017, 455.; S. Varga 2005, 228.

31 Kovács 2017, 542.

32 Kovács 2017, 462.

6. kép: Zrínyi Miklós kápolnája Szigetváron. A kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860. január 29.) 5. sz. 53., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

egyenlőségesszméjén alapult. A kor emlékezetpolitikai diskurzusában a magyar várvédésként megjelenített eseményt a napóleoni háborúk tették időszerűvé, így Szulejmán figuráját Napóleonnal lehetett azonosítani. A példázat áthallásos főüzenete az, hogy az áldozatkészség jutalma a szabad állam.³³ A darab történetének érdekes sajátossága a Kisfaludyak – közülük is talán inkább Sándor – témaközvetítő és magyarországi tudósítói szerepe.³⁴ Kisfaludy Sándor tollából származhatott ugyanis az a híradás, amelyből a magyar olvasók megtudhatták, hogy „Körner nagy tisztelője volt a’ Magyaroknak; bizonyosága ennek Zrínyi Drámája [...]”.³⁵

Magyarországon ugyancsak a nemzeti ébredés egyik vezérfonalát képezte a Zrínyi-család. „A XVIII. század végén kibontakozó hazafias mozgalmakban a Zrínyi név általános kultusza fejlődik ki. A Zrínyi szó a múlt dicsőségének, a magyar nép szenvedéseinek, az idegen hódítókkal vívott harcoknak a szimbólumává válik. Sokszor nehéz eldönteni, hogy a szigeti vérdőről, a vértanúról, a hős asszonyról vagy a költő-hadvezérről van-e szó.”³⁶ Az irodalomtörténet rögzítette, hogy példájuk elvezet egészen a ’48-as szabadságharc hőseihez, mert még Petőfi Sándor is rájuk hivatkozva buzdított a hazáért való önfeláldozásig tartó harcra *A nemzethez* című versében.³⁷

33 Ua.

34 Uo. 540.

35 [Kisfaludy Sándor] Vendég: A’ Keszthelyi Helikon. *Tudományos Gyűjtemény*, 1. (1817) III. kötet, 76–85., itt: 83.

36 Klaniczay 1964, 809–810.

37 Uo. 811.

Az ezt a nemzeti emlékezetpolitikai kánont kialakító felvilágosodás kori Magyarországra érkezett Theodor Körner *Zrínyije*. Az eredeti művet nem sokkal a bécsi premiért követően, 1814-ben a fővárosi német nyelvű színház is műsorra tűzte.³⁸ A dráma Szemere Pál-féle első magyar nyelvű bemutatójának a pesti német színház adott otthont 1818-ban. Az alkalom több szempontból is nevezetessé vált, mert ez volt a teátrum első magyar nyelvű előadása, sőt a műkedvelő arisztokrata szereplők némelyikének magyar anyanyelvi tudás hiányában teljesen be kellett tanulnia a szöveget, továbbá a fordításban alkalmazott ötös jambus vált a dráma kötött formájává.³⁹ A következő évben, 1819-ben adták ki Petrichevich Horváth Dániel prózafordítását Kolozsváron, ahol 1821-ben ezzel a változattal avatták fel az erdélyi főváros színházát, s a színházszervező fordító maga alakította a címszerepet.⁴⁰ A dráma Szemere Pál fordításában terjedt el. A darabot játszották még 1819-ben Fehérváron és Pesten, 1823-ban Kassán, 1825-ben Pozsonyban az országgyűlés idején, az 1830-as években Budán többször is, valamint 1848. március 20-án Temesváron, ahol a szünetekben elhangzott a *Szózat* és a *Himnusz*. A színmű közönségsikere mellett a kritika elismerése visszafogottabb volt mind a hazai, mind a külföldi német előadások esetében.⁴¹

A szomorújáték – Fogadtatás

1860 tavaszán a főváros nagy izgalommal várta a beharangozott Jókai-darabot. A *Vasárnapi Ujság* januárban Pauler Gyula Zrínyi Miklós várvédő hőstettének történeti összefoglalójával hangolta olvasóit a bemutatóra (7. kép).⁴² A téma új feldolgozása eseményszámba ment a társasági életben, ugyanis a korabeli előkelőségek a Körner-féle változat cselekményét idéző élőképek – „tableau-k” – előadására vállalkoztak a Nemzeti Színházban,⁴³ a jeleneteket megörökítették, s a róluk készült sokszorosított képeket meg lehetett vásárolni.⁴⁴

Jókai „szomorújátékát” *Szigetvári vértanúk* címmel mutatták be Szigligeti Ede rendezésében a Nemzeti Színházban 1860. március 29-én.⁴⁵ A sajtó lelkenedezve számolt be az el-

38 Kovács 2017, 543.

39 Kovács 2017, 547–548.

40 Uo. 544., 552.

41 Uo. 553.

42 Pauler Gyula: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős. Történeti rajz. *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860. január 1.) 1. sz. 3–4., (1860. január 8.) 2. sz. [13]–14., (1860. január 15.) 3. sz. 29–31., (1860. január 22.) 4. sz. 39–41., (1860. január 29.) 5. sz. 51–54.

43 Fővárosunk társasköreit. Mi ujság? *Nefelejts*, 2. (1860. ápril 1.) 1. sz. 10. – További kutatási irányt kínál annak feltérképezése, hogy az élőképekben az elit mely tagjai szerepeltek, és milyen történelmi alakokat személyesítettek meg, azaz kikkel azonosultak. Az itt hivatkozott tudósításban például Zrínyi Miklóst gróf Zichy Manó, a feleségét pedig Csekolics-Lipthay Leona bárónő személyesítette meg.

44 Előfizetés képekre. Irodalom és művészet. *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860. április 8.) 15. sz. 176.

45 Marc. 29. Előszór. Színházi Szemle. *Nővilág*, 4. (1860. ápril 8.) 15. sz. 240.

7. kép: Szigetvár régen és a 19. század közepén. A kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860. január 29.) 5. sz. 53., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

söprő sikerről: „A színház egészen megtelt. Hogy is ne? Szigetvár és Jókai! Népszerű tárgy és népszerű író. Volt is hatás: a szerzőt minden felvonás után több izben kihívták.”⁴⁶ A beszámolók első helyen emelték ki az író neje, Laborfalvi Róza „hatásos” játékát, és megdicsérték a többi szereplő színészi teljesítményét és a rendező munkáját, bár a színpadtechnikában némi fennakadás volt tapasztalható. A második előadás már gördülékenyen ment végbe, a zajos tetszésznyilvánítás ekkor sem maradt el, ekkor is ugyanúgy többször megtapsolták az író, a színészeket és a pátosztelibb részeket. A *Vasárnapi Ujság* az osztatlan sikerhez hozzáfűzte, hogy a darab ugyan nem hibátlan, de mindvégig magán viselte „Jókai ragyogó szellemét” és költőiségét, ráadásul „[e]ddig egy német Zrinyink volt, ezt pattogtatták országszerte a magyar színészek. Értjük Körner nagyképű Zrinyiét. Körner műve mellett azonban Jókai ez új darabját nagy nyereségnek tekinthetjük.”⁴⁷

A visszaemlékezések szerint az előadás egyértelműen magával ragadta a közönséget, még az a néző is nehezen vont ki magát a hatása alól, akinek ítérszi feladatát is be kellett töltenie.⁴⁸ Körner érzelmessége⁴⁹ után általában üdvözölték Jókai stílusát, a hazafias emelkedettség fordulatait, amit Bulyovszky Gyula így jellemzett: „A korszerű magyar érzést,

46 Nemzeti Színház. Különfélek. *Pesti Napló*, 1860. március 31. [3].

47 Szerda, ápril 11. Másodsor. Színházi napló. *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860. április 15.) 16. sz. 192.

48 Színházi szemle. Március 30. *Divatcsarnok*, 8. (1860. április 3.) 14. sz. 109–110., itt: 110.

49 Vahot Imre: Jókai legújabb színműve: a „szigetvári vértanúk”, *Napkelet*, 3. (1860. ápril 8.) 15. sz. 237–238., itt: 237.

a magyaros zamatot, az eredetiséget és a nyelvet tekintve kétségkívül nyereség. Jókai alig használta valahol szép nyelvét erőteljesebben, költőibb melegséggel, [...] E tekintetben a szavaló művész és a közönség, játérendünk és a költészet kétségkívül nyereségnek tekintetheti.”⁵⁰ A *Szépirodalmi Figyelő* bírálóját Vörösmartyra emlékeztette a mű nyelvezete.⁵¹ A kritikusi megközelítések abban egybehangzóak voltak, hogy maga a történeti esemény nem volt alkalmas arra, hogy abból a dráma követelményeinek megfelelő művet lehessen alkotni,⁵² ám ezt Körner és Jókai mégis megtette. Az egykorú műértők mindkét szerzőnél ugyanazt kifogásolták, mivel a dráma „nem Aristoteles, Shakespeare, Cornel, Schlegel, Lessing, Börne és Planche Gustáv törvényei”⁵³ szerint épült fel, mert elmaradt az „önküzdelem, a szakadatlan cselekmény folyama, a morális egyéniségnek örökös működése és a fejlemények haladása”.⁵⁴

A felvetett műfajelméleti probléma lényege, hogy Zrínyi és társai kezdettől fogva hőiesen, megingás nélkül vállalták végzetüket, ami egy hősköltemény esetében ideális lenne, viszont a bonyodalmat vagy legalább a belső vívódást ábrázoló drámánál hiányosságként jelentkezik. A tragikum inkább a nőalakokban (Körnernél Éva és Ilona, Jókainál Anna) és Szolimán figurájában fedezhető fel. Ezért a szereplők – különösen Jókainál – az eposzra jellemző módon, a közösségért hozott áldozat erkölcsi magasztosságának tudatában cselekszenek, míg az ellenük törő, hódító szultánt személyes hatalmáért folytatott küzdelme felémészti, s halála részvét nélkül marad. A Jókai-változatban a várbeliek egyikét sem lehet meghatározni központi alakként, hiszen a végsőkig tartó kiállás szándékában egységesek, s annak nemessége szinte félistenekké avatja őket (8. kép).

Jókai Zrínyivel az eskütételben Istentől rendelt hazaszerelemre hivatkozva mondatta el alkut nem ismerő fogadalmat: „*Isten!* [kiemelés F. E.] Lelket adó és lelket visszavevő Ur! / Légy jelen e percben s hallgasd meg szörnyű imánkat, / *A ki belénk oltád a hazánknak büszke szerelmét;* [kiemelés F. E.] / *A ki a szívnek erőt adsz, nem rettenni haláltól:* / Im láss színed előtt leborulva, hívő követőid, / *A kik a tátott sír fenekére tekintve merészen,* / *Elszánt szívökből ilyen, esküt küldenek égbe.* [...] / *S átok fogja meg azt, fogadását a ki nem állja.* [...] / *S míg magyar él, haza áll,* [kiemelés F. E.] *ne felejsék gyáva futását;* / *Hamvainak ne legyen nyugodalmuk a mostoha földben,* / *Szórják szét a szelek s rabszolgák sarka tiporja!* / *Isten atyánk ott, légy fogadásunk égi tanúja,* / *S úgy áldj, úgy büntess: a hogy azt megtartani fogjuk!*”⁵⁵ A hírvivői feladatra vállalkozó Anna érvelésében, ha Isten elfordulása a haza vesztét hozza, akkor is megmarad a végsőkig tartó küzdelem becsülete: „S ha veszni kell Szigetnek,

50 B[ulyovszky]. Gyula: Nemzeti játékszín. *Nefelejts*, 2. (1860. ápril 1.) 1. sz. 9–10., itt: 10.

51 [Salamon Ferenc?] –m.–: Nemzeti Színház. *Szépirodalmi Figyelő*, 1. (1860. dec. 19.) 7. sz. 110–111., itt: 111.

52 Uo.; XX.: „A szigetvári vértanuk.” *Pesti Napló*, 1860. május 22. [2].

53 Színházi szemle. Marczius 30. *Divatcsarnok*, 8. (1860. április 3.) 14. sz. 109–110., itt: 110.

54 Ua.

55 Lengyel–Nagy 1971, 612–613.

hogyha el- / *Hagy Isten, ember, elhagy a haza*: [kiemelés F. E.] / Akkor – még inkább visszatérek én, / *Hogy éltemet végezni ott legyek, / Hol a magyarnak még jó híre van.*⁵⁶

Az írófejedelemre hatott a *Zrínyiász* iránt felélénkülő érdeklődés a mű írásakor, ezért hangsúlyozta az égi erő, az isteni akarat beteljesítő erejét. S mivel az evilági megpróbáltatások mellett utalásszerűen megjelent a transzcendens kötöttség, a darab műfajelméleti szempontból a kétszintes drámák kategóriájába sorolható.⁵⁷

8. kép: *Zrínyi esküre hívja az őrséget*. Pollák Zsigmond metszete, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860. január 22.) 4. sz. 39., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A szigorú értékelők mintha megfeledkeztek volna arról, hogy a felrótt alkotói megoldás nem előzmény nélküli a magyar drámairodalomban, ugyanis az azt megújító Kisfaludy Károly *Kemény Simon* drámájának címadó hőse ez elejétől fogva tisztában volt azzal, hogy csak az élete árán tudja megmenteni Hunyadi Jánost. A költő „[e]zt a drámáját nagyon szerette, a színészek is szívesen játszották, a közönség sokat sírt szívbemarkoló jelenetein”.⁵⁸ Az elmentmondás magyarázata a kor dráma- és színházelméleti diskurzusában rejlik. A szabadságharc után – az elszenvedett trauma sodrában – láttak napvilágot az első tragikumelméletek, s azok szemléletére rányomták bélyegüket az 1848–1849-es tapasztalatok. Emellett hangsúlyos igényként merült fel a „nemzeti irodalom” megteremtése, amelynek műfajára az eposzt ítélték a legmegfelelőbbnek, és nem a lírát, még kevésbé a drámát.⁵⁹ Az elméletalkotók (Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Arany János) szerint jogos az adott társadalom,

56 Lengyel–Nagy 1971, 630.

57 Patonai 2014, 164.

58 Pintér 1932, 529.

59 Bécsy 1990, 425.

erkölcs és a világ rendje, ám lehetséges az ellenük való szenvedélyes lázadás, de a túlzott erény, szent eszme vagy bűn keltette szenvedély okozza a bukást, a katarzist.⁶⁰ A magyar államiság történetére tekintettel azonban az 1850-es évek hazai közgondolkodásában teljesen helyén való volt a szabadságharc.⁶¹ A kialakított drámai műnembeli szabályokhoz – különösen a tragikumra vonatkozó jellegzetességekhez – ragaszkodtak.⁶² Jókai maga is írt kritikákat, és részt vett drámabíráló bizottságok munkájában, vagyis tisztában volt a szabályokkal, mégis az epikára jellemző megoldásokkal is élt drámai műveiben.⁶³

9. kép: Szulejmán. A kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860. január 22.) 4. sz. 39. lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

Jókai változtatott a szereplők összetételén és a történet cselekményszövésén, azonban a két mű részletes összevetését már elvégezték,⁶⁴ s hasonló elemzésre a tanulmány keretei között nincs lehetőség, de bizton lehet támaszkodni Zsigmond Ferencre, aki ragyogóan összefoglalta a két alkotás viszonyát. „Ez a két munka mint két ikertestvér, úgy hasonlít egymáshoz, részint a felhasznált történeti forrás közös volta, részint a Jókaira gyakorolt Körnerhatás, részint – úgy látszik – mindkét költőnek a tragikumra vonatkozó hibás elmélete miatt. Szigetvár védői közt nincsen senki – se férfi, se nő, se Körnernél, se Jókainál – akinek lelkében valami változás, fejlődés, mozgalom, egyszóval történés esnék meg. [...] Körnernél is,

60 Uo. 426.

61 Uo. 427.

62 Uo. 439.

63 Patonai 2014, 182–183.

64 Uo. 153–170.

Jókainál is Szolimán az, aki tragikai érdeket tud maga iránt kelteni bennünk; [...] Jókai a két nagy ellenfél bemutatását nem Szolimánnal (9. kép) kezdi, mint Körner s így még sincs annyira előtérbe állítva a szultán alakja a Zrínyi rovására, de majdnem ennyi az egész különbség a két dráma közt. A legapróbb részletekig menő hasonlóság mellett mindössze annyi eltérés van, hogy Körnernél Zrínyinek a felesége is benn van a várban, Jókainál nincs; amott Helena a Zrínyi leánya és a Juranics menyasszonya, emitt Mária csak rokona Zrínyinek és mézeshetes felesége Juranicsnak; amott a királyi hadaktól Vilacky hoz üzenetet s esik török fogságba, emitt Annával történik meg mindez.”⁶⁵ Körner a nyílt színen láttatta a női hozzátartozók megölését, míg Jókai ezt a színpalota mögé utalta.

Az elmarasztaló megjegyzések mérsékeltek voltak, hiszen a Körner- és a Jókai-mű esetében is olyan alkotásokról volt szó, melyek nagy közmegebecsülésnek örvendtek: a Körner-féle *Zrínyi* elfogadottan a nemzeti büszkeség megélésére nyújtott alkalmat, Jókai pedig elismert és tekintélyes írónak számított. Mindenesetre a sajtóvisszhangok azt megerősítették, hogy a *Szigetvári vértanúk* az író pályájának egyik „legkompaktabb színműve” és „valódi, szilárd jellemű férfiakat, elszánt hősokeket állított elénk, kiknek hazafiúi önfeláldozása iránt kénytelenek vagyunk becsüléssel viseltetni”.⁶⁶ A *Magyar Színházi Lap* közölte a – vélhetően Egressy Gábortól származó – legrészletezőbb elemzést, amely egyúttal a legmelegebb hangú méltatás volt: „Anna és Szelim epizódja, melyet a szerző a mese drámai meddőségének kárpótlásul a darabba szőtt: a legnyörűbb lyra, mely valaha a honnak a szerelmét, és a nőnek a szerelmét megénekelte. [...] A drámai epizód magyarul: mese a mesében. Azon másodmese, a miről itt szó van, regényessége által annyira érdekes, költőisége által oly kimondhatatlanul bűbajos, hogy majdnem a főcselekmény színvonalára emelkedik. [...] Mind a kettőnek keblében természet és kötelesség vivja élethalál tusáját, mi által e viszony teljesen drámai érdekűvé válik.”⁶⁷ Ugyanezt Vahot Imre némi éllel fogalmazta meg, vagyis a szerző a történet drámai fogyatékosága miatt adott széles teret a szerelmi szálnak azért, „hogy valakinek csattanós bravour-szerepet írjon, a mű tragikumát leginkább Anna egyéniségében ügyekvék összpontosítani [...]”.⁶⁸ Tény, hogy az egyik legkidolgozottabb figura Annáé, akit az író felesége személyesített meg a kritika és a közönség egyöntetű és ünneplő elismerésére.

A színdarab mellékalakja Szelim, elvben őt is a haza megmaradása motiválja, és csak színleg vállal közösséget a törökkel a szultán kegyenceként, ám a párbeszédéből is kiderül, hogy leleményesen tudja úgy forgatni a szavakat, a helyzeteket, hogy azok az ő terveit szolgálják, a nézőben is végig él a kétely, de a legutolsó percben mégis egyértelmű lesz, hogy

65 Zsigmond 1924, 231–232.

66 Vahot Imre: Jókai legújabb színműve: a „szigetvári vértanúk”, *Napkelet*, 3. (1860. ápril 8.) 15. sz. 237–238., itt: 237.

67 [Egressy Gábor]: Nemzeti Színház. *Magyar Színházi Lap*, 1860. április 7. 15. sz. 120–122., április 14. 16. sz. 129–130., április 21. 17. sz. 136–137., itt: 121–122.

68 Vahot Imre: Jókai legújabb színműve: a „szigetvári vértanúk”, *Napkelet*, 3. (1860. ápril 8.) 15. sz. 237–238., itt: 237.

osztozik várvédő szerelme halálában. Csaknem negyedszázad múltán a történeti elbeszélés feszességében Jókai név szerint nem is említette, azonban elítélően utalt rá: „beküldött magyar pribék [áruló]”⁶⁹.

A művészházaspár és a társadalmi nyilvánosság

Az irodalomtörténetírás átsiklik azon körülmény felett, hogy a művészházaspár maga is példakép volt. A Jókai-pár élete a magánélet terén részben, a hivatásuk révén pedig csaknem teljes mértékben a nagy nyilvánosság előtt zajlott. Közismert volt, hogy szerelmük szikrája 1848. március 15-én, az utolsó hősi idők legszebb napján – még a forró emlékezethez tartozó időtávon belül⁷⁰ – lobbant lánggra, a szabadságharc után a férjnek bujdokolnia kellett, a feleség biztosított mentsvárat, a maguk módján mintát adtak a passzív ellenállásra, a tehetetlenségre kárhozottatott időkben a cselekvésre, így minden szavuknak, minden mozdulatuknak áthallásos jelentése volt.

Thália híres szerzője és papnője a *Szigetvári vértanúk* bemutatásával csak megerősítették népszerűségüket. A premier nemcsak a színháztörténetet gazdagította, hanem az egyik legfényesebb napjaként vonult be a családtörténetbe, amit a szakirodalom is szívesen emleget a darab kapcsán: „[...] a Szigetvári vértanúk első előadása után felrázta az ifjúságot, hogy tombolt a közönség. Minden szava gyújtó tüzként repült át a hallgatók szívéen. Mikor Róza néni azzal a gyönyörű, szívhez szóló lány hangján el kezdte szavalni: «*Minden bánatnak van oltogató könnye, csak az enyémnek nincsen. Minden buhoz adott vigaszt, csupán engem feledi el az Isten!*» Mindenki elfojtott könnyek között hallgatta végig e gyönyörű monológot. [...] „Különösen akkor tört ki a közönség tetszése, amikor az utolsó felvonásban az utolsó jelenetben Anna a vár ablakából biztatja a vezéreket, hogy: «*Ne engedjétek az ország címerét! Ne tántorulj el büszke férfisziv! Ne nézzetek az áruló felé!*» Ekkor a közönség felállt, éljenzett, tombolt, tapsolt, telehintették a színpadot virággal és koszorúkkal, hosszú széles nemzeti-szinű szalaggal. Az utolsó jelenetet kétszer kellett elszavalnia Róza néninek, oly hatást tett. Játék után a közönség hozta haza Móric bácsit és Róza nénit, csupa virág és koszoru között. Végtelen boldogok voltak, Móric bácsi sokszor megcsókolta Róza nénit és köszönte, hogy oly szépen szavalta Anna szerepét. Sokszor elmondta: – Kedves angyalom, neked köszönhetem ezt a nagy sikert, mi egymás nélkül nem emelkedhattünk volna, mi egymást egészítjük ki! Amit én irok, abba te lelket lehelsz és így megelevenül. Minket az Isten egymásnak teremtett. Ezért kellett egymást megtalálnunk!”⁷¹

69 Lengyel – Nagy, 1969b, 67.

70 Assmann 2018.

71 Hegedűsné Jókai 1927, 117–118. A szerző Jókai-idézete nem pontos.

A *Szigeti vértanúk* áttételesen megjelenítette '48 mártírjait, a felvonások után a színházi függöny elé háromszor kitapsolt Jókai⁷² jelképesen képviselte az egykori várvédőkkel együtt a Petőfi-hírű és a névtelen honvédeket; Laborfalvi Róza pedig megtestesítette mindazon lányokat, nőket és asszonyokat, akik bátorították, segítették hitveseiket, férfitrokonait és ismerőseiket. A taps nekik is, és az akkori – a házaspár részéről nagyon is aktív – ellenállás melletti következetes kiállásnak is kijárt, megerősítve a sorsközösséget, és egyúttal jelezve, hogy a múltból örökölt és felvállalt hazaszeretet erkölcsi talapzata csorbítatlan, és épp ez az, ami reményt nyújthat a jövőre. S mindez 1860-ban történt, amikor még a változás esélye nehézkesnek és távolinak tűnt – az 1849 óta eltelt idő ólomlábakon járt.

10. kép: Miksa király. A kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860. január 15.) 3. sz. 30.,
lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

Csak így lehetett elmondani az elmondhatatlant. A cenzori hivatal érzékeny volt: a várvédők drámájában kínos pontossággal húzta ki a lázításra hangoló sorokat. Az irodalomtörténeti szakirodalom rávilágított arra, hogy az önfeláldozó szigetvári várvédés ábrázolásainak régóta nagy teherterele a Habsburgok tükrözése (10. kép). „A XVI. századi feldolgozásoknak egyetlen elvileg gyenge pontja van: a Habsburg-kérdés. Pedig a témában eleve benne van a szigetvári hős cserbenhagyásának, a Habsburgok felelősségének a kérdése, valamint a német segítség illúziójának a kritikája.”⁷³ Jókai azonban ezúttal egyértelműen kifejezte Habsburg-ellenességét, ám a cenzúra törölte a félreérthetetlen sorokat.

72 Szerda, április 11. Másodszor. Színházi napló. *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860. április 15.) 16. sz. 192.

73 Klaniczay 1964, 137.

„Mi a magyarnak sorsa? védfalul
 Szolgálni **annak**, – **a ki nem**⁷⁴ szeret.
 A jó Európa minden nemzetének
 Bátyája lenni ozman fegyver ellen;
 S vérezni, hogy azok pihenjenek;
 Harcküzdelemben fogyni, hogy nekil
 Ne sértse ozman harcizaj fülök.
Feláldoztatni értük, majd akik
Ha elveszénk, ha elfogyánk, kaczagva
Megosztozandnak sírunk halmain,
S örömmel mondják: nincsen a magyar!⁷⁵
 Ők cserben hagytak minket [...].”⁷⁶

Sőt, az író ennél is továbbment, hiszen a darab törökpárti mellékalakja, Szelim arról próbálta meggyőzni Zrínyit, hogy fogadja el a török szövetséget, és velük szálljon szembe a Habsburg uralkodóval, így megszűnne a magyar társadalmat sújtó megosztottság is.⁷⁷

A művészházaspár megnyilatkozásai a köztudott hazafias elköteleződésük és függetlenségpártiságuk miatt jelentőségteljesek voltak a korabeli kulturális közéletben. Jókai Mór történeti drámái feloldották az 1850-es évek nyomasztó légkörét, s ebben a sorban a *Szigetvári vértanúk* aratta a legnagyobb sikert, mert a közönséget lelkesítő szándék ebben műben volt a legátütőbb, mint ahogy az Bulyovszkynál olvasható: „A hazafi lelkesedés ragyogó retorikája, a fájdalom, busongás elégiája, az elbeszélés és leírás románcza vagy balladája az átkok megdöbentő szavai, mind oly költői mozaikot képeznek, melynek becsét és szépségét tagadni, félreismeri nem lehet; szemünket kápráztatja, szívünket megnyeri.”⁷⁸ Az előadásban remeklő Jókainé Laborfalvi Róza „játéka és zengő szavallása”⁷⁹ csak növelte a hatásos jelenetek fennkölt érzelmi töltetét. A színésznő visszavonult a dráma bemutatóját megelőző évben, 1859-ben, s utána csak jótékony céllal rendezett előadásokban vett részt.⁸⁰

Jókainé Laborfalvi Róza – a pesti premier után a tizenegyedik és a kiegészítést követő negyedik esztendőben – az 1871-es kolozsvári ünnepség alkalmával életében utoljára szólaltatta meg Annát. A rendkívüli eseményről a *Vasárnapi Ujság*ban adtak közre részleteket: „Kolozsvárnak e napokra vendégei érkeztek a fővárosból, a magyar színművészet matadorai

74 Lengyel–Nagy 1971, 933. Törölt rész.

75 Ua. Törölt rész.

76 Uo. 605.

77 A törökbarátság gondolata ekkor még korai volt, a kiegyezés megkötésével a Habsburg-ellenesség mérséklődött, ám az 1870-es évek végi orosz–török balkáni háborúk idején a közhangulat átváltott a törökök iránti rokonszenvbe és oroszellenességbe, mert a közvélemény nem bocsátotta meg azt, hogy az orosz cár serege segítette a Habsburgoknak a szabadságharc letörésében.

78 B[ulyovszky]. Gyula: Nemzeti játékszin. *Nefelets*, 2. (1860. ápril 1.) 1. sz. 9–10. itt: 9.

79 Színházi szemle. *Marcius* 30. *Divatcsarnok*, 8. (1860. április 3.) 14. sz. 109–110. itt: 110.

80 Schöpflin 1927, 337.

találkozót adtak ez általuk annyira ismert, szeretett városban. Ott volt Jókainé, ki meteorként újra pár percnyire felragyogott azon égen, melynek oly sokáig ragyogó napja volt. [...] Második napon Jókai »Szigetvári vértanuk« cz. szomorujátékát, e kevés drámai hatással, de sok költészettel s páratlan nyelven irt művet adták Jókainé közreműködésével. E körülmény maga, a nagy művésznőt újra láthatni, hallhatni, képes volt az előadást a szó teljes értelmében diszelőadássá emelni, s ha ily nagyság mellett a többi szereplő mégse törpült el, a kolozsvári színház büszke lehet tagjaira. Előadás után fáklyászenével tisztelték meg Jókainét s Szász Domokos csinos beszéddel üdvözölte a nagy művésznőt, ki művészetünkre nézve oly korán lépett le a színpad deszkáiról s nagy alakjaiban talán örökre pótolhatlan marad. A közönség mindkét előadáson a lehető legszámosabb, diszesebb volt, s e tekintetben jobb napokra emlékeztető lelkesedéssel vett részt az ünnepély minden fázisában; [...]».⁸¹

11. kép: Zrínyi kirohanása. Franz Weber festménye, a kép forrása: Jókai Mór: *A magyar nemzet története regényes rajzokban, 2. kötet. Képes kiadás, Franklin-Társulat, Budapest, 1902. 93., leőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: 833.778/2*

A *Szigetvári vértanúk* „nemes és költői hazafias pátoszával évtizedekig lelkesítő hatással volt”.⁸² Korszakos sikere ellenére Jókai Mór prózai műveivel vonult be a magyar irodalom panteonjába, míg történeti drámái kikoptak a színházi műsorrendekből. A drámát érő kritikák összességében az epikus jelleget kifogásolták, mert hiányzott a hős vesztével járó katarzis, az a megtisztulás, amellyel a jelen a jövőben folytatható – egyúttal „éppen ez az,

81 [Takács Lajos] T. L.: A kolozsvári színház ötven éves jubilauma. Kolozsvár, 1871. ápr. 3. *Vasárnapi Ujság*, 18. (1871. április 9.) 15. sz. 184.

82 Beőthy 2022, 106.

ami megakadályozza a tragédia mint a nemzeti kulturát szimbolizáló műfaj megújítását”.⁸³ A Zrínyi halálában megbúvó nemzethalál-vízió annak a jele, hogy a szabadságharc letörése feldolgozhatatlannak bizonyult (11. kép). Nem volt jövőkép, a jelent pedig „a néma ellenállás”, a megmaradásért – a megszakított harc folytatásáért – túrt kivárás terhe sújtotta. A nyomás feloldásaként a kortárs irodalmárok – így Jókai is – a nemzeti irodalom újrateremtésének programjához fordultak, és bíztak a törekvés megvalósulásában.⁸⁴ Az író meghirdette, hogy az irodalom feladata nemcsak az ismeretterjesztés, hanem „az egységes nemzet megteremtése és a nemzetiségekkel való kölcsönös megbékélés elősegítése”,⁸⁵ valamint határozott meggyőződése volt, hogy ebben a színháznak mint közvetítő közegnek kiemelt szerepe van. A Zrínyi-dráma első bemutatójának sajtóbéli utóhangja halvány reménnyel kecsegtetett. A *Vasárnapi Ujság* ugyanis egy átvett tudósításban osztotta meg, hogy a horvátországi Zágrábban Ressler István⁸⁶ társulata előadta a „Zrínyit”, a híradás ugyan nem nevesítette a szerzőt, de az „ujdonság” és a Nemzeti Színház színpadképe után játszott kirohanási jelenetet leíró kifejezések arra utalnak, hogy Jókai feldolgozását adták elő a horvát közönség nagy ovációjával.⁸⁷

A 19. század második felében a jeles ünnepek és évfordulók alkalmának díszelőadásain a *Szigetvári vértanúkat*⁸⁸ állították színpadra, mivel jellegzetes nemzeti drámaként tekintettek rá.⁸⁹ Így ezt a színművet vették elő Zrínyi Miklós halálának 300. évfordulóján, 1866. szeptember 7-én;⁹⁰ a kolozsvári színház félévszázados fennállására rendezett esten 1871. március 21–23-án,⁹¹

83 Patonai 2014, 9.

84 Szörényi 2021a, 121.

85 Patonai 2014, 190. – Lásd Jókai Mór: A magyar irodalom missiója. *Magyar Sajtó*, 1857. június 22. 565–566., június 23. 569–570., június 25. 577–578., június 26. 581–582., július 18. 654., július 23. 669–671.; Lengyel–Nagy 1968, 421–435.

86 Schöpflin 1931, 41.

87 „Horvát testvéreink már az első előadáskor a legnagyobb lelkesedéssel fogadták a magyar színészeket, mely hogy nem az ujdonság iránti élvezetvágy szalmalángja, hanem a rokonkeblek mélyéből kitört szeretet tüze, kitetszik abból, hogy elejétől végig minden előadásnál zsufolásig tömve volt a színház. Legnagyszerűbb volt az est, midőn »Zrínyit«t adták. A darabban előforduló azon jelenetet, mindőn a szigetvári hős esküt tesz, hogy hazáját utosó csepp véréig védeni fogja, valamint a néma jeleneteket, az esküt, a kirohanást stb. (mik a nemzeti színpadon e jelenetet ábrázoló kép után fényesen sikerültek) szűnni nem akaró viharos »zsivió« követé. De nemcsak a színpadon látták lelkesült örömmel, hanem azon kívül is a szeretet minden jelével elhalmozák őket. Az urirend *Reszler* [*Ressler*] igazgatónak szép összeg pénzt küldte, kárpótlásul a páholyok jövedelmeért, mellyel a zágrábi bizottmány rendelkezik. Keblünk magasztos örömtől dobog, midőn elgondoljuk, hogy színészeink nagyrészen segítenek előmozdítani azt, mi most minden jólelkű hazafinak legszentebb törekvése; ők nemcsak a nemzeti nyelv és szép érzések, hanem a szent egyetértés és testvériség megbecsülhetlen apostolává lőnek.” Horvátországi dolgok. Mi ujság? *Vasárnapi Ujság*, 7. (1860. szeptember 16.) 38. sz. 462. – Lásd még Szegedy 1915.

88 Schöpflin 1931, 242.

89 Ua.

90 A nemzeti színházban. Különlélek. *Pesti Napló*, 1866. szeptember 11. [2.]; Péntek, szept. 7. Nemzeti színház. *Vasárnapi Ujság*, 13. (1866. szeptember 16.) 37. sz. 449.

91 Színház és művészet. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1871. martius 23. [3.]; A kolozsvári színház ötven éves jubilaumát. Közintézetek, egyletek. *Vasárnapi Ujság*, 18. (1871. február 9.) 8. sz. 101.

Jókai 50 éves írói munkásságának szentelt díszelőadáson 1894. január 5-én,⁹² vagy az Ezredéves Kiállítás megnyitásakor 1896. május 2-án.⁹³ A dráma letaszította trónjáról a Körner-darabot, s az 1920-as évek közepéig a fővárosi színházak repertoárjának ismétlődő darabja volt.⁹⁴

A Szigetvári vértanúk regényes története

A függetlenséget pártoló Jókai Mór 1861-től aktív politikai pályára lépett, majd az 1867-es kiegyezéssel úgy tűnt, hogy megnyílik a kedvező változás esélye. Az író az ellenzéki padsorból beláthatott a politika színpalái mögé, optimizmusát a keserű irónia és a fantasztikum világába helyezte (*A jövő század regénye*, *A csigák regénye*).⁹⁵ A Szabadelvű Párt tagjaként az 1875-ös választásokkal a kormányoldalra került, ám politikustársaival együtt azzal kellett szembesülnie, hogy hiábavaló a gazdasági kiegyezés felmondása, a király hajlíthatatlan, vagyis a remélt engedmények esélytelenek. Jókai mindemellett – írói teljesítménye nyomán – az elit felső és belső köreinek megbecsült tagjává vált, így 1868-ban személyesen is találkozott Erzsébet királynéval, majd 1882-ben szót válthatott Ferenc Józseffel, de Rudolf trónörökös is lelkes olvasója lett; a magyar közéletből verbuválódott baráti körének nagyságait a Ferraris Arthur festette *Történelmi tarokkparti* című kép örökítette meg 1895-ben.

Az írófejedelem azonban nem adta fel azt a meggyőződését, hogy a történelemnek tanító szerepe van az egyén és a közösség életében, így folytatta a magyar nemzet históriás példázatainak regényes rajzait. Az először 1854-ben *A magyar nemzet története regényes rajzokban* címmel kiadott összeállítást kibővítette a *Szigetvári vértanúk* drámájának elbeszélés-változatával, amelyben valóban a történelmi hűségre törekedett. Az írói életmű kritikai kiadásának gondozói a dráma esetében 30,⁹⁶ míg a rövidke prózában 41 (!) szövegheleynél tudták beazonosítani, hogy mely történelmi munkák alapján dolgozott az író.⁹⁷ Jókai kijegyzetelte

92 Nemzeti Színház. Színházak és mulatságok. *Pesti Napló*, 1894. január 5. 15. – „Jókai ünneplése e hó 5-én kezdődött, a színházak díszelőadásaival. A *nemzeti színházban* az operaszínház zenekara játszotta Erkel «ünnepi nyitányát» Nikisch operai igazgató vezetése alatt, s a «Szigetvári vértanúk»-ból adták elő az első és utolsó felvonást, melyet apothéozis fejezett be, a színpadon Jókai szobrával, körülte a színház művészei és művésznői Jókai darabjaiból vett jelmezben. A költő egy páholyból nézte az előadást s onnan köszönte meg a közönség tapsait. Gr. Csáky miniszter is megjelent a költő páholyában. – A nemzeti színházból a népszínházba ment Jókai, hol az ő szövege után készült «*Czigánybáró*» került színre. A páholy, melyben Jókai megjelent, virágokkal volt díszítve itt is, a nemzeti színházban babérokoszorúval.” A színházak ünnepe. Jókai jubileuma. *Vasárnapi Ujság*, 41. (1894. január 14.) 2. sz. 24.

93 Nemzeti Színház. Színházak és mulatságok. *Pesti Napló*, 1896. május 2. 14.; A nemzeti színház. Az ezredévi ünnepélyek. *Vasárnapi Ujság*, 43. (1896. május 10.) 19. sz. 306.

94 Lengyel–Nagy 1971, 926.

95 Szörényi 2021b, 175–182.

96 Lengyel–Nagy 1971, 940–945.

97 Lengyel–Nagy 1969b, 591–594.

Ignaz Aurel Fessler *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen* művének 7., Horváth Mihály *Magyarország történelmének* 4., Istvánfy Miklós *Magyarország története 1490–1606* munkájának 2., Szalay László *Magyarország történetének* 4. és Johann Christoph von Wagner *Christlich- und Türkischer Staedt- und Geschicht-Spiegel* című könyvének vonatkozó részeit.⁹⁸

Az írófejedelem nyíltan közölte, hogy a hazaszeretet ébrentartásának szándékával tűzte tollhegyre a szigetváriak szinte mitikus történetét. A több mint két évtizeddel korábbi dráma esküjében az erőt adó Istentől rendelt honszerelmet isteni lényegű hazaszeretetté sűrítette. „A magyar nemzet egész történetében nincs olyan emlékezetes esemény, mely annyi fájdalmasan lelkesítő érzést keltene fel, mint Szigetvár védőinek hős végzete. Ezek az emberfölötti hősiességgel folytatott viadatok a homéri mesék költői ragyogásával vannak be-sugározva: csakhogy e harcoknak csodatevő istenei, a kik a hősöknek segítni leszálltak, nem a mesés olymp mythosz-alakjai, hanem az a megfogható, látható, érezhető *Isten: a hazaszeretet* [kiemelés F. E.]”⁹⁹

Az elbeszélés a drámától eltérően nem a szereplők várbéli vagy táborbéli párbeszédéből kirajzolódó egyéni nézőpontokat és lelki folyamatokat jeleníti meg, hanem követi az egykori események ok-okozati lineáris egymásutániságát az író értékelő és időben előre vagy hátra utaló közbevetéseivel. A bevezetőből az olvasó megtudta, hogy a szultán a tíz évvel korábbi, 1556-os kudarcos várostrom, a sikeres várvédelem miatt tekintélyén esett csorbát akarta kiköszörölni, a szigetváriak merész vitézsége csak növelte Szolimán dühét, viszont Zrínyi sem futamodott meg, ugyanúgy felvette a kesztyűt, mint korábban, azonban azt is felmérte, hogy „nem egy diadallal végződő hadi tény, hanem egy olyan áldozat lesz, a minek emlékezete nemzetét és az egész keresztény világot a késő századokig lelkesíteni fogja. [...] Elhatározta magát, hogy személyesen fogja vezetni vár védelmét”.¹⁰⁰ S innentől bontakozott ki a bonyodalom: a várbélieknek segítségre kevés esélyük volt, a török sereg feléjük vette az irányt, magyarok és a horvátok egymással vállvetve harcoltak, a várban lévők nemcsak megünnepezték Szent István napjának előestéjét, hanem énekelve fohászokdáltak az ő segítségéért, a király és nagyurak tétlenül nézték a küzdelmet egy kisebb önkéntes csapatot leszámítva, Zrínyit fejedelmi címmel kecsgették, de „megvetéssel utasította vissza az ajánlatot”,¹⁰¹ a katonákat sem tudták lekenyerezni, a többszörös várostromban az elhullott török katonák száma egyre nőtt, a várdöntő csaták legjelentősebbjét épp Mohács elestének évfordulóján vívták, de a hazaiak azt is visszaverték, s itt Jókai megjegyezte: „Zrínyi megfizetett a mohácsi vészért”.¹⁰² Szolimán erejét felőrölte az elhúzódó ostrom, meghalt, ám ezt a fővezír eltitkolta. Zrínyit megfenyegették fia lefejezésével, de akkor sem tört meg. A regényes rajz csúcspontját képező utolsó csata előtt a katonák megölték szeretteiket,¹⁰³ a végső kirohanásos

98 Fessler 1824; Horváth 1871; Istvánffy 1871; Szalay 1854; Wagner 1867.

99 Lengyel–Nagy 1969b, 63.

100 Uo. 65–66.

101 Ua.

102 Uo. 68.

103 A hozzátartozók legyilkolását nem igazolta írásos feljegyzés.

ütközetben – három hírmondót kivéve – mindenki elesett, a vártorony felrobbantásával a várbeliek és a zsákmányra éhes janicsárok egyaránt meghaltak. A történet megoldásában a török vezírség nagyrabecsülése jeleként Zrínyi testét tisztelettel eltemette, de a fejét körbehordoztatta és elküldte a királyhoz. Végül Jókai kitért arra, hogy a várvédő bajnok haláltusájának helyét emlékkápolna őrzi, majd levonta a hazáért hozott áldozat erkölcsi kötelezettség tovább élésének reményét: „A szigetvári vértanúkról örökké zengni fog hír szava. Hogy volt egyszer egy hős, kétezeröttszáz bajtársával, a kik megesküdték, hogy a bizonyos elveszés tudatával a *hazáért, a hitért, az egyszer kimondott szóért*, hiven és bátran meg fognak halni és szavukat beválták. Hogy e *férfi-lelkeket* megelőzték a dicső halálban a *hőslelkű asszonyok*. Higgyük, hogy e megdicsőülteknek nem vezett ki az ivadéka!”¹⁰⁴ (12. kép)

Jókai a hőstett történetét beillesztette a *Magyarország története népiskolák számára* című 1884-es kiadású könyvébe a tizedére csökkentett szövegterjedelemben, amely viszont csaknem kitöltötte a Miksa király idejéből feljegyzendő eseménysort. A tankönyvi összefoglalás az adott történeti epizódhoz fűződő egyszerűsítő paneleket tartalmazza, ez a 19. század történelemszemléleti kánonjának a magva. Jókai a történet főbb eseményeire szorítkozott, vagyis Szulejmán megindult „az *ötödik* hadjáratra *Magyarország* [kiemelés F. E.] ellen,”¹⁰⁵ de ennek útjába került Szigetvár, ahol a sikeresen ellenálló maroknyi sereg Zrínyi vezetésével

12. kép: Szigetvár utolsó percei. Székely Bertalan festménye, a kép forrása: Jókai Mór: *A magyar nemzet története regényes rajzokban, 2. kötet. Képes kiadás, Franklin-Társulat, Budapest, 1902. 93., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: 833.778/2*

104 Lengyel–Nagy 1969b, 73–74.

105 Uo. 525–527.

tekintélyes erőt emésztett fel a támadó törököktől, akik túlerőben lévén mégis elfoglalták Szigetvárt, de a várvédők nem adták meg magukat, hanem a megaláztatás helyett inkább az önmaguk, a haza és a hit védelméért vívott küzdelemmel járó biztos halált választották. Az író már csak egyedül Zrínyit nevesítette, s röviden megindokolta az áldozatvállalás értelmét, vagyis hogy „még a nagy, késő századokig ragyogó dicsőségen kívül az a nagy sikere is volt a szigetvári hősök ellenállásának, hogy a tervezett nagy hadjárat ezzel abban maradt.”¹⁰⁶ Jókai szigetvári történetének tankönyvi változatában a védendő érték a haza, azaz a hazaszeretet tárgya: Magyarország.

Jókai nemzedékének Zrínyiek tovább élő emlékezetét a külföld igazolta vissza, ami azért volt lehetséges, mert akkor még Európa-szerte a hazaszeretet eszméje az egyik legszebb honpolgári megnyilvánulásnak számított.¹⁰⁷ Zrínyinek és társainak a hazáért és a hitért hozott vitézi áldozatvállalását a magyarsághoz társították. Ennek szép bizonyítéka II. Vilmos császár 1897. szeptember 21-i budapesti beszéde, ugyanis a Vaskapu 1896-os átadása után koronás fők ünnepeltek a fővárosban. Az uralkodó így válaszolt Ferenc József üdvözlő szavaira: „Mi otthon a *lovagias magyar nemzet történelmét*, amelynek hazaszerete[te] közmondásossá vált, amely küzdelemmel teljes multjában életét és javát áldozni a kereszt védelmében sohasem habozott. *Oly nevekre, mint Zrínyi és Szigetvár, még ma is fennen dobog minden német ifju szive*. Rokonzó bámulattal kísértük az ezeréves születésnapot, amelyet a hűséges magyar nemzet, szeretett királya köré seregelve, meglepő pompával ünnepelt meg.”¹⁰⁸ Majd egy másik alkalommal felajánlotta, hogy saját költségén Budapest tereire ércszobrot állíttat a magyar nemzet hőseinek: Gellért püspöknek, Anonymusnak, Werbőczy Istvánnak, Hunyadi Jánosnak, Zrínyi Miklósnak, Tinódi Lantos Sebestyénnek, Bocskai Istvánnak, Bethlen Gábornak, Pázmány Péternek és Pálffy Jánosnak.¹⁰⁹

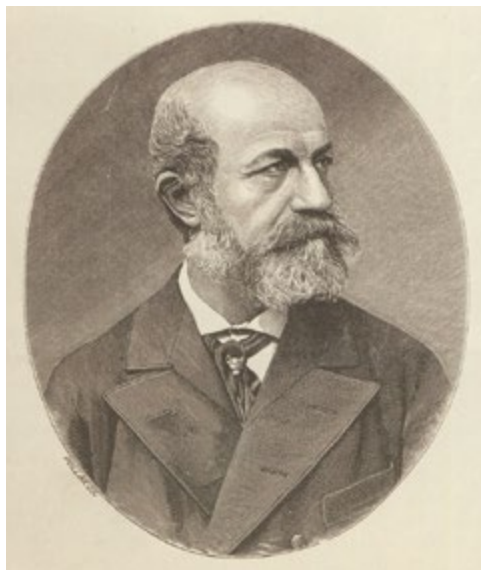
106 Uo. 527.

107 Lásd Smith 2004, 8.

108 A budavári köszöntők. 1897. szeptember 21. *Pesti Napló*, 1897. szeptember 22. [1].

109 „A német császár magyarországi látogatása a politikai helyzet oly alakulása közepette történt, melynél fogva e látogatást a legnevezetesebb események közé kellett iktatni. Magyarország fővárosa ekkor üdvözölt hosszú századok után először hatalmas uralkodót falai közt. A magyar király teljes fényében trónolt magyar székvárosában, és tisztán, erőteljesen emelkedett ki Budapest a világ elé mint királyi székhely. Megragadón adott kifejezést Vilmos német császár Magyarország államiságának történeti múltja iránti elismerésének, haladása és kulturális élete nagybecsülésének és a császár ékesszólásának egész hatalmával üdvözölte jó királyunkat, mint a hűséges magyar nemzet uralkodóját, s üdvözlését a magyar szívek érzésén és nyelvén magyarul fejezte ki, e szavakkal: *«Éljen a király!»* Visszhangzott ez széles Magyarországon s meghallotta földrészünk a német császár beszédét. A felbuzdult magyar nemzet szívéhez fordult aztán királyunk szept. 25-iki királyi rendeletével, melyet b. Bánffy miniszterelnökhöz intézett. Udvartartása költségeire való hivatkozással rendeli el, hogy a magyar történet tíz kiváló alakjának ércszobrot állítsanak a főváros terein. Megnevezte, hogy kiknek, szent *Gellért* csanádi püspöknek, ki vértanúi halált szenvedett, s kinek nevét egy hegyre ruházta rá a hálás emlékezet. *Pázmány* Péternek, a hitbuzgó esztergomi érseknek, ki az egyetem első alapjait vetette meg; *Bocskay* István és *Bethlen* Gábor erdélyi fejedelmeknek, kik szabadsághősök és a vallás-egyenlőség harcosai; *Hunyadi* Jánosnak, a kereszténység bajnokának, s ama nagy korszak hőségének, melyet a Hunyadiak korszaka címen ismerünk a nemzet történetében; *Zrínyi* Miklósnak, a szigetvári hősnak; *Pálffy* János hadvezérnek, ki a trónnak kiváló híve volt; *Anonymus*nak, Béla király névtelen

Összegzés

13. kép: Jókai Mór 1885-ben. Ellinger Ede fényképe után Pollák Zsigmond metszete, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 51. (1904. május 8.) 19. sz. 319., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A tanulmány Jókai Mór írói életművének és a magyar nemzet történetének csak egy nevezetes epizódjára szorítkozott (13. kép), amelynek korábbi drámafeldolgozása önmagában is kiugró népszerűségnek örvendett. Az adott kor szellemében az író a hazaszeretet vezéreszméjében összpontosította azt a legfőbb erkölcsi kategóriát, amely a közösséget egybekovácsolja. A modernizáció elején sokan bíztak az emberi erkölcs polgárnemesítő erejében, ezért kezdett visszaszorulni a vallásosság és előretörni az elvilágiasodás. Közéjük tartozott Jókai is, aki történetíróként sajátos művészi eszközeivel – a történelemből levezetett, s abból az írói fantáziával átélethetően felelevenített tanulságokkal – a hazaszeretet eszméjében egy mindenki számára követhető igazodási pontot teremtett úgy, hogy annak a megformált élményanyaggal érzelmi megerősítést is adjon. Az író ezt annyira fontosnak tartotta, hogy isteni minőséget adott neki. Az eszme átvitt értelemben vett apostolaként ott hirdette, ahol csak tehette, így a színházban, a műveiben, a sajtóban – a korabeli nyilvánosság valamennyi fórumán.

jegyzőjének, ki az első magyar históriát írta; *Werbőczy* [!] Istvánnak, a nagy törvénytudónak, és *Tinódy* Sebestyénnek, ki a zivataros és harczy múltból a hazafias költészet képviselője. Ujongó örömmel fogadta e királyi kéziratot az egész ország s a törvényhatóságok hálásan fordultak köszönetekkel [...]” – A nagy napok. Mi ujság? *Vasárnapi Ujság*, 44. (1897. október 3.) 40. sz. 660.

Az otthon, a haza, a hit és a becsület védelmének egyik leghíresebb történelmi példája a szigetvári küzdelem, amit Jókai először színházi – ideálteremtő – körülmények között hozott átélhető közelségbe a nagyközönség számára, hiszen teljes mértékben azonosulhattak a hősök rendíthetetlen lelki szilárdságával, bátorságával, vagyis azzal az értékrenddel, amely az isteni eredetű büszke honszerelmeben nyilvánul meg. A színdarab jelenetei a lelki és eszmei eltökéltséget, valamint a mindezt támadó, megkerülő magatartás megvetését nagyították fel, míg az elbeszélés az események sodrásában való „emberfeletti” helyállást jeleltette meg, mert annak – tömören fogalmazva – isteni segítője a hazaszeretet, aminek tárgya az iskolai tananyagban szerepel országnévvvel: Magyarország.

Jókai *Szigetvári vértanúk* drámája a nemzeti identitáshoz tartozó olyan mentalitást és tulajdonságot megjelenítő karakterjegyeket modellezett a várvédők elszánt és önfeláldozó kitartásában, mint az adott szóhoz, eskühez, hazához és a keresztény hithez való rendíthetetlen hűség, amely a hősök fizikai megsemmisüléssel járó erkölcsi győzelmével, áldozatos dicsőségével erősítette a nemzeti önérzetet, az összetartozás sorsközösség-érzését és a reményt, mert a történelem tükrében csak átmeneti a túlerő kétes diadala. Az író túláradó, mitizálásra hajlamos képzeletével Istentől eredő büszke szerelmet idéz meg Zrínyi esküjében, amit az különböztet meg a többi mámoros érzelemtől, hogy tárgya a haza.

Jókai negyedszázaddal később egyszerűsíti a hazaszeretet magasztos költői képét, hiszen a szigetvári történet regényes rajzának legelején az erkölcsrendező istenség rangjára emelte; így ennek csak következetességgel, becsületességgel és a belévetett hittel lehet eleget tenni, s ezen követelmények beteljesítéséhez szükséges az az egyénit meghaladó, közösségi érdeket képviselő lelkierő, amely a küzdőt hőssé avatja. A férfiarcosok méltó lelki nagyságú és elszántságú társai a nők, akik – a sorsukban osztozó másokért – egymást is támogatják. A területhez, közösséghez és kultúrához ragaszkodó identitásból fakadó lelkierő pedig olyan fegyvertényező, melyet szinte alig vagy csak nagy nehézségek árán lehet legyőzni, és amely megalkotását, mintázatát a történelmi példaképek képezik.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Assmann 2018.** Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és a politikai identitás a korai magaskultúrákban.* (Ford.: Hidas Zoltán.) Atlantisz Kiadó, Budapest, C. H. Beck, München, 2018.
- Bécsy 1990.** Bécsy Tamás: Dráma- és színházelmélet 1849 után. In Székely György (szerk.): *Magyar színháztörténet I. 1790–1873.* (Szerk. Kerényi Ferenc.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 422–439.
- Beöthy 2022.** Beöthy Zsolt: Jókai Mór és a magyar regény. In Margócsy István (szerk.): *Jókai Mór emlékezete.* Osiris Kiadó, Budapest, 2022. (Osiris Irodalomtörténet. Tanulmányok.) 104–111.
- Fábri 1996.** Fábri Anna: „A szép tiltott táj felé”. *A magyar írók története a két századforduló között (1795–1905).* Kortárs Kiadó, Budapest, 1996.
- Gyulai 1904.** Gyulai Pál (szerk.): *Vörösmarty Mihály munkái.* VI. kötet. *Dramaturgiai Lapok.* Franklin-Társulat, Budapest, 1904. (Magyar remekírók. A magyar irodalom főművei 27. kötet).
- Hegedüsné Jókay 1927.** Hegedüs Sándorné Jókay Jolán *Emlékiratai. Jókai és Laborfalvi Róza.* Singer és Wolner Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1927.
- Hérodotosz 2007.** Hérodotosz: *Görög–perzsa háború.* (Ford. Muraközy Gyula.) Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
- Jókai 1907.** Jókai Mór *Összes művei.* C. kötet. Nemzeti kiadás. Révai Testvérek, Budapest, 1907.
- Jókai 1896.** Jókai Mór *Összes művei.* LII. kötet. *A jövő század regénye.* I. rész. Nemzeti kiadás. Révai Testvérek, Budapest, 1896.
- Kemény 1850.** Kemény Zsigmond: *Forradalom után.* Heckenast Gusztáv, Pest, 1850.
- Kemény 1851.** Kemény Zsigmond: *Még egy szó a forradalom után.* Heckenast Gusztáv, Pest, 1851.
- Klanciczay 1964.** Klanciczay Tibor: *Zrínyi Miklós.* 2. átdolgozott kiadás. Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- Kovács 2017.** Kovács Kálmán (szerk.): „Zrínyi, Zriny, Zrinski”. *Szigetvár német–magyar emlékezete 1790–1826.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. (Csokonai Könyvtár. Források. Régi Kortársaink 18.).
- Kucserka 2017.** Kucserka Zsófia: *Könyvbe vésett jellemek. A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben.* Ráció Kiadó, Budapest, 2017. (Ligatúra).
- Lengyel–Nagy 1968.** Lengyel Dénes – Nagy Miklós (szerk.): *Jókai Mór összes művei. Cikkek és beszédek.* IV. kötet. *1850–1860.* I. rész. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.
- Lengyel–Nagy 1969a.** Lengyel Dénes – Nagy Miklós (szerk.): *Jókai Mór összes művei. Regények 67. A magyar nemzet története regényes rajzokban.* I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

- Lengyel–Nagy 1969b.** Lengyel Dénes – Nagy Miklós (szerk.): *Jókai Mór összes művei. Regények* 68. *A magyar nemzet története regényes rajzokban.* II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- Lengyel–Nagy 1971.** Lengyel Dénes – Nagy Miklós (szerk.): *Jókai Mór összes művei. Drámák.* I. (1843–1860). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Lengyel–Rigó 1975.** Lengyel Dénes – Rigó László (szerk.): *Jókai Mór összes művei. Cikkék és beszédek.* VI. kötet. 1861. január 7 – 1865. június 24. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- Patonai 2014.** Patonai Anikó Ágnes: *Kísérletek a nemzeti tragédia (újra)teremtésére: Jókai Mór történeti tárgyú drámái az 1850-es években.* PhD-disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs, 2014.
- Pintér 1932.** Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés.* 5. kötet. *A magyar irodalom a XIX. század első harmadában.* Stephaneum Nyomda, Budapest, 1932.
- Rédey 1925.** Rédey Tivadar: Jókai és a történelem. *Századok*, 59. (1925) 4–6. sz. 113–125.
- S. Varga 2005.** S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századmagyar irodalomtörténeti gondolkozásban.* Balassi Kiadó, Budapest, 2005.
- Schöpflin 1927.** Schöpflin Aladár (szerk.): *Színművészeti lexikon. A színjátszás és a dráma-irodalom enciklopédiája.* II. kötet. *Favartné – Komjáti Ferenc.* Az Országos Színészegyesület Nyugdíjintézete, Budapest, 1927.
- Schöpflin 1931.** Schöpflin Aladár (szerk.): *Színművészeti lexikon. A színjátszás és a dráma-irodalom enciklopédiája.* IV. kötet. *Rabatinszky Mária – Zwischenakt.* Az Országos Színészegyesület Nyugdíjintézete, Budapest, 1931.
- Smith 2004.** Smith, Anthony D.: A nacionalizmus és történészek. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. 5–33.
- Szajbély 2010.** Szajbély Mihály: *Jókai Mór 1825–1904.* Kalligram Kiadó, Pozsony, 2010. (Magyarok Emlékezete).
- Széchy–Badics 1906.** Széchy Károly – Badics Ferenc (szerk.): *Gróf Zrínyi Miklós költői művei.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1906.
- Szegedy 1915.** Szegedy Rezső: Zrínyi Miklós és a Szigeti veszedelem a horvát költészetben. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 25. (1915) 3. sz. 291–299., 4. sz. 406–430.
- Szörényi 2021a.** Szörényi László: Mítosz és utópia Jókainál. In Uő: „*Multaddal valamit kezdeni*”. Nap Kiadó, Budapest, 2021. 118–137.
- Szörényi 2021b.** Szörényi László: „Undorít már a hősköltemény”. Jókai és a jövő századok regényei. In Uő: „*Multaddal valamit kezdeni*”. Nap Kiadó, Budapest, 2021. 175–182.
- Zsigmond 1924.** Zsigmond Ferenc: *Jókai.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1924.

Történeti források

- Decsy 1788–1789.** Decsy Sámuel: *Osmanographia, azaz a török birodalom állapotjának és a magyar királyok ellen viselt hadakozásnak summás leírása.* I–III. Kurtzboek Josef Ts. K., Bétsben, 1788–1789.
- Fessler 1815–1825.** Fessler, Ignaz Aurel: *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen.* I–X. bey Friedrich Gleditsch, Leipzig, bey C. Gerold, Wien, 1815–1825.
- Fessler 1824.** Fessler, Ignaz Aurel: *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen.* VII. bey Friedrich Gleditsch, Leipzig, 1824.
- Hammer-Purgstall 1840.** Hammer-Purgstall, Joseph von: *Geschichte des osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven.* Zweyte verbesserte Auflage. Neue Ausgabe. II. Band. C. A. Hartleben's Verlag, Pesth, 1840.
- Horváth 1871.** Horváth Mihály: *Magyarország történelme.* IV. kötet. Heckenast Gusztáv, Pesten, 1871.
- Istvánffy 1871.** [Istvánffy] Istvánfy Miklós: *Magyarország története 1490–1606.* II. (Ford. Vidovich György.) Ifj. Csáthy Károly, Debreczen, 1871.
- Szalay 1854.** Szalay László: *Magyarország története.* IV. kötet. Geibel Károly, Lipcse, 1854.
- Wagner 1687.** Wagner, Johann Christoph von: *Christlich- und Türkischer Staedt- und Geschicht-Spiegel.* 1–2. Theil. Gedruckt und verlegt durch Jacob Koppmayer, Augsburg, 1687.

Sajtó

Divatcsarnok, Hölgvilág, Napkelet, Nefelejts, Nővilág, Szépirodalmi Figyelő, Magyar Színházi Lap, Magyar Sajtó, Pesti Napló, Tudományos Gyűjtemény, Vasárnapi Ujság

ABSTRACT

Jókai, Apostle of Patriotism and Heroic Spirits

The Story of Szigetvár

In keeping with the spirit of the age, Mór Jókai focused on the guiding principle of patriotism as the supreme moral category that binds the community together. As a historian, he used his unique artistic tools – lessons derived from history and brought to life through his writer’s imagination – to create a point of reference in the idea of patriotism that everyone could follow, providing emotional reinforcement with his vivid descriptions. The writer considered this so important that he gave it divine quality. As an apostle of the idea in a figurative sense, he proclaimed it wherever he could, in the theatre, in his works, in the press – in all the public forums of his time. His writing career was accompanied by the expansion of chapters and multiple editions of his book *The History of the Hungarian Nation in Novelistic Sketches*. The heroes of Szigetvár provided him with excellent material for the depiction of classical heroism, although he included them relatively late in the episodes of his novelistic story.

At the very beginning of his novelistic sketch of the Szigetvár story, Jókai elevated patriotism to the rank of a moralizing deity. The spiritual strength that stems from an identity rooted in territory, community, and culture is a weapon that can hardly be defeated, or only with great difficulty, and whose creation and pattern are modelled on historical role models.

KEY WORDS : Count Miklós Zrínyi, heroism, self-sacrifice, perseverance, national defense, history, drama, prose, example